

T.C.
BAŞBAKANLIK
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Yayın Nu: 10

TUNUS'UN TARİHİ KAYNAKLARI BAKIMINDAN
BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NİN ÖNEMİ

İsmet BİNARK
Devlet Arşivleri Genel Müdürü

ANKARA - 1997

Arapça Tercüme

İsmet EREK
Cezayir YARAR

ISBN 975-19-1721-2

---

23 Mayıs 1997 tarihinde Tunus Üniversitesi Sosyal ve İnsani İlimler Fakültesi'nde verilen konferans metnidir.

Osmanlı Arşivi'nin Önemi

Malûm olduğu üzere, her millet bir tarihî mirasın sahibidir. Bu tarihî mirasın çok önemli bir bölümünü; arşivler, kütüphaneler, eski eserler gibi maddî ve manevî kültür varlıkları teşkil ederler. Millet olabilme ve kalabilmede bu kültür varlıklarının büyük yeri ve rolü vardır.

Sahip olunan bu kültür varlıklarının nesillerden nesillere intikali ise; bunların muhafazası, değerlendirilmesi ve araştırmacıların istifadesine sunulması ile mümkündür.

Arşivler; bir ülkenin tapu senedi, bir milletin hüviyet varakası, bir nevi hâtıratı, onun bütün varlığı; hakları ve hususiyetleri ile onu geçmişinden bugüne, bugününden yarınlara bağlayan dayanağıdır.

Bilindiği gibi, Türkiye arşiv malzemesi bakımından çok büyük zenginliğe sahiptir. Osmanlı Devleti'nden devraldığı büyük ve şerefli mirasla, Türkiye bugün dünyanın en zengin arşiv potansiyeline sahip sayılı ülkelerinden birisi durumundadır.

Orta, Yakın Doğu, Balkan ve Akdeniz ülkeleri içerisinde kudretli ve kuvvetli devlet olabilme vasfını çok uzun süre devam ettiren Osmanlı Devleti'nde arşiv fikri çok eskilere kadar uzanmaktadır. Arşivin, bir milletin tarih ve kültür hazinesi olduğunu idrâk eden ecdâdımız, bunun içindir ki, kurduğu arşiv teşkilâtına "Hazine-i Evrâk" adını vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde arşiv fikrinin hemen ilk çağlardan beri mevcut olduğu, yok edilmeyerek bugüne kadar muhafaza edilmiş milyonlarca arşiv belgesinin mevcudiyeti ile sabittir. Osmanlı arşivleri, idarî kayıtların devlet eliyle tespit edilip düzenlendiği ve günümüze kadar muhafaza edildiği örnek kuruluşlardır.

Türkiye, Osmanlı Devleti'nden devraldığı bu zengin tarihî arşiv mirası ile kemiyet bakımından olduğu kadar, keyfiyet bakımından da, bugün dünyanın en zengin arşivlerine sahip sayılı ülkelerinden birisi durumundadır.

Türk milleti ve devleti olarak sahip olduğumuz arşivlerimiz, yalnızca ülkemiz için değil, bütün Orta ve Yakın Doğu, Balkan ve bâzı Akdeniz ülkelerinin tarihleri için de vazgeçilmez bir önemi hâizdir. Bu itibarla, sahip olduğumuz arşiv varlığımız, millî olduğu kadar şüphesiz milletlerarası bir önem ve değer de taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin resmî yazışmaları, merkez teşkilâtı dairelerinin arşiv malzemesi, bugün İstanbul'da Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bâzı müze, kütüphane, müftülük ve diğer devlet dairelerinde de, bu devrin tarihi ile ilgili zengin arşiv malzemesi bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtı kuruluşlarından olan Dîvân-ı Hümayûn, Bâb-ı Defteri ve Bâb-ı Âsafî (Bâb-ı Âlî)'ye ve bunların çeşitli daire ile kalemlerine ait sicil, defter ve vesikalardan teşekkül etmiş olan yaklaşık yüz elli milyon civarındaki belgenin yer aldığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türk tarihi ve kültürünün olduğu kadar, dünya arşivciliğinin de temel kaynaklarından birisi durumundadır.

Tapu Tahrir Defterleri, Mühimme Defterleri, Ruûs Defterleri, Nâme-i Hümayûn Defterleri ve Vakfiyeler ile muhtelif dairelere, müdürlüklere, nezâretlere ve müfettişliklere ait seri halindeki belgelerden meydana gelen Hazine-i Evrâk; kemiyet bakımından olduğu gibi, muhteva bakımından da fevkalâde önemi hâizdir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin en büyük hususiyeti, Türkiye'nin olduğu kadar bugün müstakil devlet kurmuş Orta ve Yakın Doğu, Balkan, Akdeniz, Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinin kültür, iktisat ve siyasî tarihlerinin gün ışığına çıkarılmasında, milletlerarası hakların ispatı ve korunmasında, ayrıca vatandaş haklarının gerektiğinde hukukî mesnedi olması bakımından sahip olduğu müstesna değeridir.

Günümüzde, bu ülkelere mensup araştırmacılar, kendi millî arşivlerini kurmak, toplum ilimleri açısından var oluşları ile ilgili meseleleri incelemek, tespit ve değerlendirmek için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmalar yapmak mecburiyetini duymaktadırlar.

Bu tebliğde, Tunus'un tarihî kaynakları bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemi ve değeri konusu işlenecektir.

Tunus'un Yakın Tarihi

Eski bir yerleşim merkezi olan Tunus'ta, Cezayir'i de içine alan Hafsî Sultanlığı 1228'de kuruldu. Bu saltanat, 16. asrın başlarında çözülmeye yüz tutmuş ve ülke sürekli İspanyol saldırılarına hedef olmuştur.

Onbeşinci asır sonlarında, Osmanlı denizcilerinden Kemal Reis, yeğeni Pîrî Reis'le birlikte birçok defa Tunus limanlarını ziyaret etmiştir. Oruç Reis ile kardeşi Hızır Reis (Barbaros Hayreddin Paşa), 1513 yılında Cerbe Adası'na gelmiş ve adayı idaresine alarak burada önce bir donanma, sonra bir ordu meydana getirmiştir. Böylece Kuzey Afrika'da vücut bulacak Osmanlı hâkimiyetinin temelleri atılmıştır.

Barbaros Hayreddin Paşa, hazırladığı donanma ile İstanbul'dan ayrılıp 22 Ağustos 1534'de Tunus'u fethetti. Ülkeyi tamamen alan Barbaros Hayreddin Paşa, Tunus Beylerbeyi vekîli olarak Osmanlı idaresini tesis etmeye uğraşırken, Hafsî Sultanı Mevlây Hasan, Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Charles-Quint'ten yardım istedi. Charles-Quint, Barselona'dan ordusuyla gelip Tunus'a girdi ve otuz bin Arab'ı katletti, on bin kadın ve çocuğu esir aldı ve otuz bin Hristiyan esiri kurtardı. Bu arada onbinlerce Arapça yazma eseri yaktı. Türkler bir ay boyunca ülkeyi savundular. İki taraf da ağır kayıp verdi. Bu sebeple Tunus'taki ilk Osmanlı hâkimiyeti onbir aydan ibaret kaldı ve otuz dokuz yıl sürecek İspanyol hâkimiyeti başladı.

Daha sonra Turgut Reis, Orta ve Güney Tunus'u fethetti. İspanyolların ve Hafsîlerin elinde kalan Tunus şehrini almak üzere Kılıç Ali Paşa kumandasındaki Donanma-i Hümâyûn, 22 Temmuz 1574'de

Tunus'a asker çıkarttı. Kara askerine, sonradan sadrâzam olacak Vezir Koca Sinan Paşa kumanda ediyordu. Donanmada gelecekte Fas Fâtîhi unvânını alacak Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa da bulunmaktaydı. 13 Eylül'de son İspanyol mukavemeti de kırıldı ve Tunus şehri, civarıyla birlikte fethedildi.

Osmanlıların idaresi altındaki Tunus'a onsekizinci ve ondokuzuncu asırlarda Hüseyinî ailesinden beylerbeyi tâyin olundu ve bunlara ondokuzuncu asırda vezir pâyesi verildi. Bu Türk beyleri Tunus'u Osmanlı mimarî ve bayındırlık eserleriyle donattılar. Tanzimat fermanın hükümleri Tunus'ta da uygulandı.

Fransa ve İtalya, ondokuzuncu asır ortalarından itibaren Tunus'la ilgilenmeye başladılar. İtalyanlar Tunus'la olan ticaretlerini artırarak; Fransa ise Tunus'un Batı komşusu Cezayir'i işgal ederek, Tunus'a göz koyduklarını ortaya koydular. Nihayet 1878 Berlin Kongresi öncesinde büyük devletler, ülkenin Fransa tarafından işgaline göz yummak hususunda anlaştılar. 12 Mayıs 1881'de Fransa, Tunus'u işgal etti.

Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu işgalini 1923 yılındaki Lozan Anlaşması'na kadar aslâ tanımadı. Fransa tam bir sömürge rejimi kurduğu Tunus'u bir müddet "yüksek komiser" denilen genel valiler ile yönetti. 1920'de meşrutiyetçi Destûr Partisi kuruldu ve Habib Burgiba partiye hâkim oldu. Savaştan sonra bağımsızlık hareketleri hızlandı ve 25 Haziran 1957'de Tunus'ta Cumhuriyet ilân edildi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde

Tunus İle İlgili Mevcut Belgelerin Muhtevası

Osmanlılar tarafından 1574 tarihinde kesin olarak fethedilen Tunus, Kuzey Afrika'da "Garp Ocakları" adıyla anılan üç "Eyâlât-ı Mümtâze"den birisiydi. Tunus, önce merkezden gönderilen beylerbeyiler, sonra muhafız olarak bırakılan yeniçeriler tarafından yönetildi. 1591'den sonra ortaya çıkan "dayı"lar, şeklen hüküm süren beylerbeyilere mukabil, hakikî otoriteyi ellerine aldılar. Daha sonraları ise babadan oğula geçen ve "emîrül-evtân" denilen sancak beyleri önem kazandılar.

Tunus, merkeze uzaklığı sebebiyle “sâlyâneli” (maaşlarını yıllık alan) ve “ocaklık” (bir yerin gelirinin bir kimseye tevcih edilmesi ve bunun irsiyet yoluyla intikali) olan bir eyaletti.

Türklerin idareci ve askerî sınıfı teşkil ettikleri Tunus’ta, doğan çocuklar, Cezayir ve Trablusgarb’ta olduğu gibi “Kuloğlu” adıyla seçkin bir zümre oluşturdu. İdareciler ve askerler, Osmanlı idare tarzının Tunus’ta yerleşmesini sağladılar. Beylerbeyi Dîvânı’ndaki yazışmalarla idarî ve askerî kayıtlar, Türkçe olarak tutuluyordu. Halkın dili Arapça’ydı ve mahallî yönetimde geçerliydi.

Tunus’u Osmanlı Devleti nâmına idare eden beyler de değıştikçe, yenisine “tevcih fermanı”yla birlikte “paşa”lık rütbesi de veriliyordu. Paralarda Osmanlı padişahlarının tuğrası bulunuyordu. Hutbeler, padişah nâmına okunuyordu.

Tunus’ta Osmanlı idarî sistemi oldukça iyi yerleşmiş ve bunun neticesi olarak yazışmalar hâlinde ortaya çıkan ehemmiyetli miktardaki dokümanlar, günümüze kadar intikal etmiştir. Bugün Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı’nda; Tunus’la ilgili ve onun tarihini, kültürünü, medeniyetini, siyasî-iktisadî ve demografik yapısını ortaya çıkaracak çok önemli belgeler bulunmaktadır. Bu evrakın yer aldığı belli başlı fonlar ile muhtevâları şu şekildedir:

1. Bâb-ı Âlî Evrak Odası Vilâyet Gelen-Giden Defterler

Osmanlı Devleti, 1864 yılından itibaren eyalet sisteminden vazgeçerek, vilâyet sistemini benimsemiştir. Bu sebeple Bâb-ı Âlî Evrak Odası’nda hem Eyâlât-ı Mümtâze için, hem de diğer vilâyetler için müstakil kayıt defterleri hazırlanmaya başlanmıştır. Bunların tutulmasına Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar devam edilmiştir. Defterlerde memurlara verilen nişan ve madalyalara dâir bilgiler yer almaktadır ve kronolojik olarak sıralanmışlardır.

Bu fonda Tunus ile alâkalı bulunan defterlerde, Tunus’tan Bâb-ı Âlî’ye ve oradan Tunus’a gönderilen telgrafların kayıtları mevcuttur. Bu defterlerde Tunus’la birlikte Mısır, Hicaz, Yemen, Trablusgarb ve Bingazi’ye ait telgraflar da yer almaktadır.

2. Mühimme Defterleri

Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilâtını meydana getiren Dîvân-ı Hümâyûn'da, her konuda karar alınır ve bunlar kayda geçirilirdi. Dîvân-ı Hümâyûn'da hükme bağlanan, yazılması karar altına alınan ferman, berat, hüküm gibi kararların yazılmasıyla meydana gelen belge serisine "Dîvân Sicilleri" denirdi.

Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri'ni meydana getiren önemli fonlardan birisi "Mühimme Defterleri"dir. Bu defterlerde, Dîvân-ı Hümâyûn'da hazırlanan ferman ve beratların, verilen hükümlerin kayıtları tutulurdu.

Mühimme Defterleri'nde 1649 yılına kadar, her konuda sâdır olan hükümler yer alırken, bu tarihten sonra sadece devlet işleriyle ilgili ahkâm yer almıştır. Şahıslarla alâkalı olarak verilen hükümler, 1649 yılından itibaren "Şikâyet Defterleri"ne; 1749'dan sonra ise bu defterlerin eyaletlere göre tanzim edilmesiyle oluşan "Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri"ne veya kısa adıyla "Ahkâm Defterleri"ne yazılmaya başlanmıştır.

Mühimme Defterleri'ndeki malûmat sayesinde, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtının yapısını, idaresi altında bulunan her toplumun içtimaî, siyasî, iktisadî ve kültürel durumu ile Osmanlı Devleti'nin diğer ülke ve devletlerle olan münasebetlerini öğrenmek mümkündür.

Mühimme Defterleri'nde; hem Garp Ocakları'yla ilgili olanların arasında, hem de doğrudan Tunus'a ait olmak üzere pek çok ahkâm sureti yer almaktadır. Bu kayıtlardan birkaç örnek vermek suretiyle, Mühimme Defterleri'nin de muhtevasını ortaya koymuş oluruz:

5 numaralı ve h. 973 (1565) tarihli Mühimme Defteri'nin 123. sırasında yer alan hüküm, Mezistre kadısına hitaben olup;

"Tunus Hâkimi Sultan Ahmed tarafından çeşitli hediyelerle İstanbul'a gönderilen ve Mezistre'de batan gemideki eşyayı yağmaladıkları, yapılan teftiş neticesinde anlaşılan Mora Nâzırı Zaîm Ali ile adamı Deli Mesih'in, zimmetlerindeki devlet malı tahsil edildikten

sonra siyâset olunmaları; bu husustan dolayı daha önce hapsedilmiş olan Mezistre Kadısı Abdurrahman ile hizmetkârı Ali ve Nâzır Zaîm Ali'nin hizmetkârı Ferhad'ın ise serbest bırakılmalarının gerektiği"ni belirtmektedir.

Yine 5 numaralı Mühimme Defterinin 1319. sırasında yer alan hüküm, Mağrip Trablusu beylerbeyine ve Cezâyir-i Garp Beylerbeyi Hasan Paşa'ya hitaben olup;

"Âsitâne-i Saâdet'e dostluk ve sadakat üzere bulunan Tunus Hâkimi Mevlây Ahmed'le her hususta birlik olunarak, memleketine ve adamlarına herhangi bir taarruzda bulunulmaması gerektiği"ne dâir-
dir.

3. Muallim Cevdet Tasnifi

Muallim Mehmed Cevdet İnâncalp başkanlığındaki bir hey'etin gerçekleştirdiği bu fondaki belgeler, 17 konu başlığı altında toplanmış olup, h. 960-1320 (1533-1902) yıllarını ihtiva etmektedir. Cevdet Tasnifi'nin *Hariciye*, *Maliye* ve *Bahriye* gibi bölümlerinde Tunus ile alâkalı belgeler mevcuttur. Bunlardan bazılarının özetlerine, fonun özelliklerini de belirtmesi bakımından yer veriyoruz.

Hariciye bölümünde, 6854 sıra numarasıyla yer alan 15 Receb 1213 (23 Aralık 1798) tarihli buyruldu özeti;

"Tunus Ocağı sefâininden birinin Sardunya Krallığı memâlikinden Sanpetro adasına giderek, oradaki İsveç konsolosunu ve bütün ailesini alıp Tunus'a götürdüğü, İsveç Sefâreti'nden beyân ve şikâyet edildiğinden, bunların tahliyelerine ve gasp olunmuş eşyaları var ise iâdesine dâir Tunus Beylerbeyiliği'ne, İsveç Sefâreti'nden gönderilen takrir"e dâirdir.

Yine *Hariciye* bölümünde, 7089 sıra numarasıyla kayıtlı ve Cemâziyelevvel 1220 (1805) tarihli belgede;

"Tunus malı yüklü olarak İzmir'den hareket eden Dubrovnikli kaptan Antonio'nun gemisini Tunuslular ile savaştan Portekizliler zaptetmiş olduklarından dolayı, bu malların Dubrovnikliler tarafın-

dan tazmin edilmesi istenmekle birlikte, bunun onların kusuru olmadığı için, bu talepten vazgeçilmesi ve Dubrovnik gemilerine taddruz edilmemesi hakkında Tunus Beylerbeyisi Hamid Paşa'ya yazılan hüküm" yer almaktadır.

4. İbnülemin Tasnifi

İbnülemin Mahmud Kemal İnal başkanlığındaki bir komisyon tarafından tasnif edilen belgelerin bulunduğu bu fonda; vakıf muameleleri; maliye ve hariciye ile ilgili işler; tevcihler; hatt-ı hümayûn; askeriye ve tâyinler ile teşekkür ve şikâyetler yer almaktadır.

Tunus'taki askerî faaliyet ve vazifelerinde başarılı olanlara rütbe tevcihi gibi muhtelif konulara dâir evrak, İbnülemin Tasnifi'nde mevcuttur.

5. Ali Emirî Tasnifi

Tarihçi Ali Emirî başkanlığındaki bir hey'et tarafından gerçekleştirilen bu tasnif, padişahlar itibariyle kronolojiktir ve siyasî, askerî muamelâtı; yabancı ülkelerle münasebetleri; tımar ve zeâmet tevcihlerini; inşa ve tamir masraflarını ve Dîvân-ı Hümayûn'da görüşülen meseleleri hâvi belgelerden teşekkül etmiştir.

Ali Emirî Tasnifi'nde mevcut belgeler arasında; Tunus'un askerî ve idarî sistemi ve tarihî hâdiseleriyle ilgili pek çok evrak yer almaktadır.

6. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi

Hatt-ı Hümayûn, bir mesele hakkında padişah tarafından sâdır olan yazılı emir demektir.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, Osmanlı arşivlerinin mühim fonlarından birisidir ve bu fonda yer alan belgeler, h. 1070-1297 (1659-1880) yılları arasında 277 senelik bir dönemi ihtiva ederler. Bununla birlikte, bu tasnifte yer alan evrakın ekserisi, Sultan Üçüncü Selim ile Sultan İkinci Mahmud devirlerine aittir.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi'nde, Tunus'la alâkalı yüzlerce belge bulunmaktadır. Bunlardan, örnek olarak bir kaçını verebiliriz.

h. 1254 (1838) tarihli ve 31 numaralı hatt-ı hümâyûnda;

“Tunuslular'ın Frenklerle uğraşmakta olduklarına ve Devlet-i Aliyye'nin kendilerine yardımda bulunmadığı takdirde Allah katında mes'ul olacağına dâir Tunus Valisi Mustafa Paşa'nın büyük oğlu Ahmed Paşa'nın Şeyh İbrahim Necati'ye mektubu” yer almaktadır.

Görüldüğü gibi, Tunus'un yakın tarihini araştırmak için ilk müracaat edilecek kaynaklardan birisi, Osmanlı arşivleridir. Zira gerek Tunus'un iç meselelerine, gerekse dış münasebetlerine dâir pek çok belge burada muhafaza edilmekte ve tasnif edilenleri yerli ve yabancı araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Tunus'un, Osmanlı Devleti ve buna bağlı olarak diğer devletlerle olan münasebetlerine örnek olmak üzere 841 numaralı ve h. 1202 (1787) tarihli hatt-ı hümâyûnu zikredebiliriz. Bu belgede;

“Eski harplerde olduğu gibi Cezayir, Tunus ve Trablusgarp gemilerinin de harbe iştirâk etmeleri ve bunların Rusya ile Nemçe (Avusturya) ticaret gemilerini buldukları yerde almaları için Tiryeste ve Alikorenya sularında korsanlığa çıkmalarına” dâir Sultan Birinci Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu mevcuttur.

Yine Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi'nde yer alan 967 numaralı ve h. 1202 (1787) tarihli belge;

*“Sefer masraflarının çokluğu sebebiyle Cezayir, Fas ve Tunus'tan istikrâz düşünüldüğü”*ne dâirdir.

Tunus beylerbeyine gidecek hil'atler; Fransa ile Tunus'un münasebetleri; Tunus Ocağı'nın Donanma-i Hümâyûn'a hediyesi olan gümüş sancak; Tunus denizcilerinin faaliyetleri; Tunuslular'ın gümrük muafiyetleri ve Tunus taraflarına tecâvüze yeltenen ülkelere vesaireye dâir pek çok konuda belge, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi'nde yer almaktadır.

7. Diğer Fonlar

Irâdeler, Evkaf Nezâreti, Dahiliye Nezâreti, Yıldız Evrâkı ve Hariciye Nezâreti gibi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin mühim fonlarında, Tunus'la alâkalı pek çok belge ve defter mevcuttur.

Tunus'un siyasî, coğrafi ve kültürel tarihiyle birlikte demografik, dinî ve malî vaziyetini ortaya çıkarmak için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin zikredilen fonlarındaki arşiv belgeleri üzerinde mutlak surette araştırma yapmak gerekmektedir.

Nitekim, Tunus'un idarî, siyasî ve askerî tarihinde önemli bir yeri olan Hayreddin Paşa hakkında bilgi edinmek için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne müracaat etmenin zarureti; Tunus'la ilgili hemen hemen her konuda araştırma yapmak için Osmanlı belgelerine ihtiyaç duyulmasındaki mecburiyeti izah eder mahiyettedir.

Tunus Hükûmeti'nde (1857-1862) yılları arasında Bahriye Nâzırlığı; muhtelif komisyonlarda başkan veya üye; İstanbul'da Tunus'u temsil etmek; Anayasa'da, reformlarda, Meclis-i Ekber'de, Prusya ve Avusturya'da temsilcilik, başkanlık ve üyelik gibi vazifeler yapmış bulunan Sadrâzam Tunuslu Hayreddin Paşa'nın hakkında kâfi derecede ve birinci el bilgi almanın ilk ve en önemli şartı, İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden istifade etmektir.

Sultan İkinci Abdülhamid dönemi sadrâzamlarından olan Tunuslu Hayreddin Paşa, 19. asır Tunus ve Osmanlı tarihinin önemli şahsiyetlerinden birisidir. Devlet hizmetlerinin büyük bölümünü Osmanlı Devleti'ne bağlı özel bir eyalet statüsüne sahip bulunan Tunus'ta geçirmiş ve Mısır Meselesi, ıslâhatlar ve devletin muhatap olduğu baskılar ve Sadâretin görevleri ile devlet işlerinin iyi yürütülmesi gibi mühim hususlarda kıymetli lâyhalar hazırlamıştır. Ekserisi *Yıldız Esas Evrâkı*'nda mevcut bu belgeler tedkik edildiğinde, Tunuslu Hayreddin Paşa'nın siyasî hayatıyla birlikte Tunus'un da siyasî vaziyeti aydınlanacaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan evrak, hem Tunus'un tarihini, hem de burada yüzlerce yıl hüküm sürmüş Türk hâkimiyet ve idaresini ortaya koyan birinci el kaynaklardır. Bundan dolayıdır ki, bunların göz ardı edilerek Tunus'un tarihinin yazılması düşünülemez.

أهمية الأرشيف العثماني، التابع لرئاسة الوزراء
كمصدر لتاريخ تونس

أهمية الأرشيف العثماني

من المعلوم أن لكل أمة إرثها التاريخي، ولاشك أن دور المحفوظات والمكتبات والآثار التاريخية... وما إلى ذلك من الممتلكات الحضارية، بشقيها المادي و المعنوي، تشكل قسماً هاماً من ذلك الإرث التاريخي. كما أن تلك الممتلكات الحضارية تشغل حيزاً كبيراً وتلعب دوراً هاماً في تكوين الأمة وبقائها.

وإن توارث الممتلكات الحضارية عبر الأجيال لا يمكن أن يتم إلا بالحفاظ عليها وتقييمها وإتاحتها للباحثين.

إن دور المحفوظات أو الأرشيفات هي بمثابة صك الملكية لأية دولة، كما أنها وثيقة الهوية للأمة أو الشعب وتعتبر نوعاً من سجل ذكرياته وجل كيانه وتمثل في الوقت نفسه حقوقه وخصائصه وهي أيضاً سنده في ربط ماضيه بحاضره ومن ثم حاضره بمستقبله.

ومن المعروف أن تركيا تزرخ بالمواد الأرشيفية، إذ أن ما انتقل إليها من الدولة العثمانية من ميراث كبير ومشرف يجعلها من الدول المعدودة في عالم اليوم من حيث ثرائها بالمواد الأرشيفية.

وإن فكرة الأرشيف في الدولة العثمانية، التي استطاعت الحفاظ على قدرتها وقوتها بين الدول في الشرق الأوسط والشرق الأدنى والبلقان والبحر الأبيض المتوسط لحقبة طويلة، ترجع إلى زمن بعيد جداً. وإن أجدادنا الذين أدركوا أن الأرشيف يعتبر كنزاً تاريخياً وحضارياً لأية أمة قد أطلقوا على مؤسسة الأرشيف أو دار المحفوظات التي أسسوها تسمية "خزينة الأوراق".

إن انتقال ملايين الوثائق الأرشيفية والحفاظ عليها إلى يومنا هذا دون اتلاف يعتبر دليلاً على وجود فكرة الأرشيف في الدولة العثمانية منذ القرون الأولى لقيامها. وإن تسجيل القيود الإدارية وتنظيمها بواسطة الدولة والحفاظ عليها إلى يومنا هذا يجعل من دور المحفوظات العثمانية مؤسسات نموذجية.

إن ما ورثته تركيا عن الدولة العثمانية من وثائق تاريخية من حيث الكم والكيف معاً يجعلها من إحدى الدول القليلة في عالمنا اليوم الغنية بأرشفاتها.

وإن الأرشفات التي نمتلكها، كأمة ودولة تركية، لا تختص ببلادنا فحسب، بل تعتبر مصدراً هاماً لا غنى عنه لكافة دول الشرقين الأدنى والأوسط والبلقان وبعض دول البحر الأبيض المتوسط. ولذلك، فإن ما نمتلكه من مواد أرشيفية هي على جانب كبير من الأهمية، ليس من الناحية الوطنية فقط، بل من الناحية الدولية في آن معاً.

إن المراسلات الرسمية للدولة العثمانية ووثائق دوائر الحكومة المركزية يحتفظ بها اليوم في الأرشيف العثماني بإستانبول، التابع للمديرية العامة لأرشفات الدولة، التابعة لرئاسة الوزراء. كما توجد مواد أرشيفية غنية تتصل بتاريخ تلك الفترة في بعض المتاحف والمكتبات ودور الافتاء وبعض الدوائر الحكومية الأخرى.

إن ما يضمه الأرشيف العثماني، التابع لرئاسة الوزراء، من وثائق يبلغ عددها نحو مائة وخمسين مليون وثيقة تتراوح بين سجل ودفتر ووثائق متفرقة وتعود لدوائر الحكومة المركزية للدولة العثمانية مثل ديوان همايون والباب الدفترى والباب الأصفى أو الباب العالي، كل تلك الوثائق تعتبر من المصادر الأساسية ليس للتاريخ والثقافة التركية فحسب، بل كمصدر وثائقي عالمي.

إن "خزينة الأوراق" التي تضم دفاتر "تحرير (تسجيل) الطابو" و"دفاتر المهمة" و"دفاتر الرؤوس" و"دفاتر" "تامه همايون" والوقفيات والوثائق المتسلسلة لمختلف الدوائر والمديريات والوزارات والمفتشيات على جانب كبير من الأهمية، ليس من ناحية الكم فحسب، بل من ناحية الكيف على حد سواء.

وإن أهم خصائص الأرشيف العثماني، التابع لرئاسة الوزراء تكمن في تشكيلة المصدر الأساسي لإجلاء التاريخ الثقافي والاقتصادي والسياسي والإداري والعسكري وكذلك في إثبات الحقوق الدولية والحفاظ عليها وكذلك في إثبات حقوق المواطنة، إذا ما اقتضى الأمر، ليس لتركيا وحدها فقط، بل للدول المستقلة اليوم في الشرق الأدنى والشرق الأوسط والبلقان وحوض البحر الأبيض المتوسط وشمال أفريقيا والدول العربية.

وقد أصبح الباحثون الذين ينتمون لهذه الدول يشعرون في يومنا هذا بضرورة البحث في الأرشيف العثماني لدى تفكيرهم في اقامة وتأسيس أرشيفات خاصة ببلادهم وبضرورة التنقيب عن المسائل المتصلة بنشأة تلك الدول وتقييمها من حيث العلوم الانسانية.

وسيتّم في هذا البحث تناول موضوع أهمية وقيمة الأرشيف العثماني كمصدر تاريخي لتونس.

التاريخ الحديث لتونس:

أسست الدولة الحفصية في تونس، التي هي مركز استيطان قديم، عام ١٢٢٨. وكانت تلك الدولة تضم أراضي الجزائر أيضاً. وقد أخذت هذه الدولة بالانحطاط في بداية القرن السادس عشر، فأصبحت هدفاً لغارات الاسبان المتوالية عليها.

وقد زار كمال رئيس مع ابن أخيه بيري رئيس، وهما من البحارين العثمانيين، موانئ تونس عدة مرات. وجاء أروج (عروج) رئيس مع أخيه خضر رئيس (بارباروس خير الدين باشا) الى جزيرة جربة في عام ١٥١٣ وبعد دخول الجزيرة تحت حكمه الاداري أسس فيها أولا أسطولا ومن ثم جهز جيشاً هناك. وهكذا أرسيت أسس السلطة العثمانية التي ستجسد في شمال أفريقيا.

وقد غادر بارباروس خير الدين باشا مع جنوده المجهزة من استانبول وفتح تونس في ٢٢ أغسطس ١٥٣٤. وبعد استكمال الفتح كليا بدأ عمليات تأسيس الادارة العثمانية بصفته وكيلاً لأمير أمراء تونس. وفي هذه الأثناء طلب السلطان الحفصي مولاي حسن عوناً من ملك ألمانيا والملك جارلس - قوّانت (Charles-Quint) ملك اسبانيا ضد الأتراك. فاستجاب جارلس قوّانت لطلبه وهجم على تونس بجنوده وقتل ثلاثين ألفاً من العرب هناك وأخذ عشرة آلاف أسير من النسوة والأطفال، كما أنقذ ثلاثين ألف أسير مسيحي وقام باحراق عشرات الآلاف من المخطوطات العربية. وقد دافع الأتراك عن هذه المملكة طيلة شهر من الزمان. وقد خسر الطرفان خسائر كبيرة في هذه المعركة. وبذلك، فان الحكم العثماني الأول لتونس لم يتجاوز أحد عشر شهراً. وبعد ذلك بدأت السلطة الاسبانية التي قدر لها أن تستمر تسعة وثلاثين عاماً هناك.

فيما بعد قام تورغوت رئيس بفتح وسط تونس وجنوبها. وبعد ذلك نزلت القوات البحرية العثمانية بقيادة قليج علي باشا في ٢٢ يوليو ١٥٧٤ مدينة تونس لتخليصها من أيدي الحفصيين والاسبان. وكان الوزير قوجه سنان باشا، الذي أصبح فيما بعد صدراً أعظماً، قائداً للقوات البرية. وكان يوجد أيضاً في الأسطول رمضان باشا، أمير أمراء الجزائر، الذي منح لقب فاتح المغرب فيما بعد. فانكسرت المقاومة النهائية للاسبان وفتح مدينة تونس وما حولها في ١٣ سبتمبر.

ثم تلى ذلك تنصيب أمير أمراء من العائلة الحسينية على تونس، التي دخلت تحت الحكم العثماني في القرنين الثامن عشر والتاسع عشر، وأعطيت لهؤلاء الأمراء رتبة وزير في القرن التاسع عشر. وقام هؤلاء الأمراء الأتراك بترتين تونس بالآثار على الطراز المعماري العثماني، كما طبقت أيضا أحكام فرمان التنظيمات في تونس.

وقد أخذت كل من فرنسا وإيطاليا بالاهتمام بتونس منذ أواسط القرن التاسع عشر، فقام الإيطاليون بتنشيط تجارتهم مع تونس، كما قامت فرنسا باحتلال الجزائر، الجار الغربي لتونس.

وبالتالي، فقد اتفقت الدول العظمى قبل مؤتمر برلين (١٨٧٨) بتغاضيها عن استيلاء فرنسا على تونس في ١٢ مايو ١٨٨١.

ولم تعترف الدولة العثمانية بهذا الاحتلال حتى معاهدة لوزان في عام ١٩٢٣. وقامت فرنسا بتأسيس إدارة استعمارية بمعنى الكلمة في تونس، إذ أدارتها حقبة من الزمن تحت اسم "المفوض السامي" أي المقيم العام. وقد تأسس الحزب الحر الدستوري التونسي عام ١٩٢٠. وفي عام ١٩٣٤ أسس الحبيب بورقيبة الحزب الحر الدستوري التونسي الجديد وتقلد زعامته، فأخذت حركة التحرير بالتعاظم بعد الحرب، إلى أن تم الحصول على الاستقلال في ٢٠ مارس ١٩٥٦ وأعلنت الجمهورية في ٢٥ يوليو ١٩٥٧.

محتويات الوثائق المتعلقة بتونس في الأرشيف العثماني لرئاسة الوزراء:

كانت تونس، التي فتحها العثمانيون بشكل نهائي في سنة ١٥٧٤، إحدى ثلاث من "الإيالات الممتازة" التي كانت تعرف باسم (غرب أوجاقلري) في أفريقيا الشمالية.

وقد أديرت هذه الإيالة في البداية من قبل أمير أمراء كان يرسل من المركز. وأديرت فيما بعد من قبل الانكشاريين الذين أبقى عليهم هناك للتواجد كمحافظين.

أما "الدايات" الذين ظهروا في سنة ١٥٩١ فقد أخذوا السلطة الحقيقية، بعد أن كان أمراء الأمراء يحكمون البلاد شكلياً.

وبعد فترة اكتسب أمراء الألوية، الذين كان يطلق عليهم لقب "أمير الأوطان"، أهمية وكانت سلطاتهم تنتقل من الأب إلى الابن.

ونظراً لبعدها عن المركز، كانت تونس ولاية تتمتع بصفة "الساليانة" (تتقاضى رواتبها سنوياً) وصفة "أوجاقلق" (أي تخصيص إيرادات مكان ما لشخص معين وانتقال ذلك بطريق الوراثة).

أما الأتراك الذين كانوا يمثلون الطبقة العسكرية والإدارية وكذلك الجيل المولود منهم في تونس يشكلون زمرة ممتازة تعرف باسم "قول أوغلي" وكذلك كان الحال في الجزائر وطرابلس الغرب. وقد قام الإداريون والعسكريون بوضع أسس الإدارة العثمانية في تونس. وإن التحريرات والقيودات الإدارية والعسكرية كانت تكتب باللغة التركية في ديوان أمير الأمراء. ولغة العوام كانت العربية وكانت تستخدم في الإدارة المحلية.

كان يتم تغيير الأمراء الذين يديرون البلاد لحساب الدولة العثمانية بموجب فرامات تعيين وكانت تعطى لهم رتبة "الباشوية". وكانت العملة المتداولة تحمل طغراء السلاطين العثمانيين، كما كانت الخطب تقرأ باسم السلطان.

وقد استقر النظام الإداري العثماني استقراراً جيداً في تونس. ونتيجة لذلك فقد انتقل عدد كبير من الوثائق هي عبارة عن تحريرات ومكاتبات.

وتوجد وثائق مهمة تظهر تاريخ تونس وثقافتها وحضارتها سياسياً واقتصادياً وسكانياً في الأرشيفات العثمانية التابعة لرئاسة الوزراء. ويمكن ذكر محتويات هذه الأوراق والتصنيفات التي تتبعها على النحو التالي:-

١ - غرفة أوراق الباب العالي ودفاتر الواردة والصادرة:

انصرفت الدولة العثمانية عن نظام الإيالة وقبلت بنظام الولاية في عام ١٨٦٤. وبذلك بوشر باعداد قيود الدفاتر المستقلة المتعلقة بالإيالات الممتازة والولايات الأخرى في غرفة أوراق الباب العالي واستمر تسجيل هذه الدفاتر حتى انقراض الدولة العثمانية. وفي هذه الدفاتر توجد المعلومات المتعلقة بالنياشين والميداليات التي أعطيت للموظفين وربّبت هذه المعلومات حسب التسلسل التاريخي.

وفي هذه الدفاتر المتعلقة بتونس توجد سجلات التلغراف المرسلّة من تونس الى الباب العالي ومن الباب العالي الى تونس. وفي الدفاتر المذكورة توجد أيضاً سجلات التلغراف المتعلقة بمصر والحجاز واليمن وطرابلس الغرب وبنغازي.

٢ - دفاتر المهمة:

كانت القرارات تتخذ في شتى المواضيع في الديوان الهمايوني، الذي يشكل الهيكل الإداري للدولة العثمانية. وكانت تلك القرارات تدرج في سجلات.

وكان يطلق على الوثائق التي تجسد قرارات الديوان الهمايوني، سواء كانت فرماناً أو براءة أو حكماً وما شابه ذلك "سجلات الديوان" وتعتبر "دفاتر المهمة" من أهم سجلات الديوان الهمايوني. وكانت الفرمانات والبراءات والقرارات التي يتم اعدادها في الديوان الهمايوني تدون في هذه الدفاتر.

وبينما كانت هذه الدفاتر تحتوي على الأحكام التي صدرت في كافة المواضيع حتى عام ١٦٤٩، إلا أنها أصبحت تحتوي الأحكام المتعلقة بأمور الدولة فقط بعد ذلك التاريخ. أما الأحكام الخاصة بالأشخاص فقد بوشر بتدوينها في (دفاتر الشكايات) اعتباراً من عام ١٦٤٩. وبدءاً من عام ١٧٤٩ تحولت إلى (دفاتر أحكام الشكايات) أو إلى (دفاتر الأحكام) باسمها المختصر وذلك حسب الأيالات. تشكل المعلومات الواردة في دفاتر المهمة مصدراً أساسياً للتعرف على علاقات الدولة العثمانية بالدول الأخرى ومعرفة نمط التشكيلات المركزية والمحلية المختصة للدولة والأحوال الاجتماعية والسياسية والاقتصادية والثقافية للمجتمعات التي تحت إدارتها.

وفي هذه الدفاتر توجد أيضاً صور الأحكام الكثيرة بين الأوراق المتعلقة بـ(غرب أوجاقلرى) وتونس مباشرة. ويمكن لنا اعطاء فكرة عن محتويات دفاتر المهمة بتقديم بعض النماذج من هذه القيودات:

الحكم رقم ١٢٣ من دفتر المهمة رقم (٥) المؤرخ في ١٥٦٤م (٩٧٣هـ) عبارة عن خطاب موجه إلى قاضي المنستير وقد جاء فيه:

"أنه تبين نتيجة التفتيش / التحري أن ناظر المورة زعيم علي وأحد رجاله المدعو ولي مسيح قد قاما بنهب الهدايا التي سبق لحاكم تونس السلطان أحمد بارسالها إلى استانبول في باخرة وغرقت في منستير وأن الأمر يقتضي اعدامهما بعد تحصيل أموال الدولة وكذلك الافراج عن القاضي عبد الرحمن، قاضي منستير وخادمه علي والناظر زعيم علي وخادمه فرهاد الذين سبق سجنهم جراء هذه الحادثة".

وكذلك في دفتر المهمة نفسه يوجد حكم برقم ١٣١٩ وهو عبارة عن خطاب موجه إلى أمير الأمراء لطرابلس الغرب وأمير الأمراء لجزاير الغرب حسن باشا وينص على "ضرورة التقيد بعدم

التعرض لمولاي أحمد، حاكم تونس، ولبلاده ورجاله، بل بالاتحاد معه في كافة الأمور وذلك نظراً لاخلاصه وطاعته لأستانة السعادة".

٣- تصنيف معلم جودت:

ان اللجنة التي تشكلت تحت رئاسة محمد جودت اينانج ألب المعلم وقامت بتصنيف مجموعة من الوثائق في ١٧ موضوعاً وشملت أحداث الفترة من ٩٦٠ الى ١٣٢٠هـ (١٥٣٣-١٩٠٢م). وتوجد في تصنيف جودت وثائق تتعلق بتونس مدرجة في الأقسام الخارجية والمالية والبحرية. وفيما يلي ملخص لبعض تلك الوثائق لاعطاء فكرة عنها وعن التصنيف في الوقت نفسه.

خلاصة الأمر الرسمي ضمن القسم الخارجي تحت رقم ٦٨٥٤

وتاريخ ١٥ رجب ١٢١٣هـ (٢٣ ديسمبر ١٧٩٨)

"بشأن التقرير المرسل من سفارة السويد حول قيام احدى السفن التابعة لأوجاق (انكشارية) تونس بالتوجه الى جزيرة سانت بطرو، التابعة لمملكة سردونيا وقيامها بنقل قنصل السويد هناك مع عائلته جبرا الى تونس ومطالبة السفارة السويدية باخلاء سبيل القنصل وعائلته واعادة ما قد اغتصب من أموالهم".

وفي الوثيقة رقم ٧٠٨٩ المؤرخة في جمادى الأولى ١٢٢٠هـ (١٨٠٥م) ضمن القسم الخارجي، نجد أنها تحمل حكماً موجهاً الى حمودة باشا، أمير أمراء تونس وجاء فيه "ان سفينة القبطان انطونيو الدوبرنيكي قد غادرت ميناء ازميز محملة بأموال لتونس، الا أن البرتغاليين الذين كانوا في حالة حرب مع تونس قد استولوا على السفينة، وحيث أن ذلك الأمر خارج عن ارادة الدوبرانيكيين، فقد نص الحكم بالعدول عن ذلك الطلب وعدم التعرض لسفن دوبرونيك".

٤- تصنيف ابن الأمين:

توجد في هذا القسم الوثائق المصنفة من جانب الهيئة المشكلة برئاسة ابن الأمين محمود كمال اينال وتضم معاملات الوقف والأمور المتعلقة بالخارجية والمالية والتوجيهات والخطوط الهمايونية والتعيينات والتشكرات والشكايات المتعلقة بالعسكرية.

كما توجد في تصنيف ابن الأمين وثائق متعلقة بالموضوعات المختلفة كتوجيه الرتب للمتفوقين في وظائفهم العسكرية والمدنية في تونس.

٥- تصنيف علي أميري:

هذا التصنيف الذي أعد من قِبَل هيئة برئاسة علي أميري مرتب حسب التسلسل التاريخي باعتبار السلاطين، ويشمل الوثائق المتعلقة بالنواحي السياسية والعسكرية والعلاقات مع الدول الأجنبية وتوجيه التيمار والزعامات ومصاريف الانشاء والتعمير والمسائل التي تم بحثها في الديوان الهمايوني. ويوجد ضمن تصنيف علي أميري العديد من الوثائق الخاصة بتاريخ تونس من النواحي العسكرية والادارية والأحداث التاريخية.

٦- تصنيف خط همايون:

ان "خط همايون" تعني الأمر المكتوب الذي صدر من قِبَل السلطان في أي مسألة. أما تصنيف خط همايون فهو من أهم أقسام الأرشيفات العثمانية وتضم الوثائق الموجودة في هذا القسم أحداث ٢٧٧ عاماً تقع بين ١٠٧٠-١٢٩٧ هجري (١٦٥٩-١٨٨٠) ومع هذا، فإن مُعْظَم هذه الأوراق تعود الى عهد السلطان سليم الثالث والسلطان محمود الثاني وتوجد عدة مئات من الوثائق المتعلقة بتونس في تصنيف خط همايون ونستطيع أن نذكر بعض أمثلة منها. فالوثيقة رقم ٣١ المؤرخة في ١٢٥٤هـ (١٨٣٨) عبارة عن رسالة من أحمد باشا، الابن الأكبر لمصطفى باشا والي تونس التي وجهها الى الشيخ ابراهيم نجاتي مستندلاً فيها على مسؤولية الدولة العثمانية عند الله تعالى في حالة امتناعها عن تقديم العون اللازم لهم في النزاع القائم بين الفرنجة والتونسيين.

وكما يلاحظ، فإن الأرشيفات العثمانية تشكل احدى المصادر الأولية للبحث في تاريخ تونس الحديث وذلك نظراً لوجود العديد من الوثائق المتعلقة بالأحداث الداخلية لتونس وكذلك للباحثين المحليين والأجانب. وان الوثيقة رقم ٨٤١ من خط همايون المؤرخة في ١٢٠٢هـ (١٧٨٧) تشكل نموذجاً للوثائق الخاصة بعلاقة تونس مع الدولة العثمانية، وبالتالي مع الدول الأخرى.

يحتوي خط همايون صادر عن السلطان عبد الحميد الأول وينص على "ابحار السفن التابعة للجزائر وتونس وطرابلس الغرب في مياه تريسه واليقورنيا للقرصنة والاشتراك في الحرب كما كان الحال عليه في الحروب السابقة وذلك لاغتصاب السفن التجارية الروسية والنمساوية التي تجوب تلك المياه".

وفي تصنيف خط همايون توجد أيضاً الوثيقة المرقمة بـ ٩٦٧ والمؤرخة ١٢٠٢هـ (١٧٨٧). ومحتواها كما يلي:

"وأنه يجري التفكير في الاستقراض من تونس والمغرب والجزائر بسبب كثرة النفقات الحربية".

وتوجد أيضاً فيه الوثائق المتعلقة بالممالك المعتدية على تونس واعفاء التونسيين من الجمارك وفعاليات بحارة تونس وهدية الراية الفضية الانكشاري تونس الى الاسطول الهمايوني وعلاقات تونس بفرنسا والقطنانات التي سترسل الى أمير أمراء تونس.

٧- الأقسام الأخرى:

توجد في الأقسام المهمة للأرشيف العثماني لرئاسة الوزراء الوثائق والدفاتر المتعلقة بتونس، كقسم الارادات ونظارة الأوقاف والنظارة الداخلية والنظارة الخارجية وأوراق بلديز. ولا بد من الرجوع الى وثائق أقسام الأرشيف المذكور في الأرشيف العثماني لرئاسة الوزراء لاطهار الحالة المالية والدينية والاجتماعية مع التاريخ الثقافي والنواحي الجغرافية والسياسية لتونس.

كما أنه من الضروري الرجوع الى الأرشيف العثماني لرئاسة الوزراء لاستقاء المعلومات حول خير الدين باشا الذي له موقع مهم في التاريخ العسكري والسياسي والاداري لتونس وهكذا يتضح أنه من الضروري الرجوع الى الوثائق العثمانية للبحث في كل موضوع متعلق لتونس.

ولا شك أن إنتقاء معلومات حول الصدر الأعظم خير الدين باشا التونسي الذي كان ناظر البحرية في حكومة تونس بين عام ١٨٥٧-١٨٦٢ رئيساً وعضواً في اللجان المختلفة؛ وممثلاً لتونس في استانبول وفي الدستور الأساسي والاصلاحات والمجلس الأكبر وبروسيا والنمسا تطلب الرجوع الى الأرشيف العثماني لرئاسة الوزراء في استانبول.

وان خير الدين باشا التونسي الذي كان أحد الصدور العظام في عهد السلطان عبد الحميد الثاني هو شخصية مرموقة في التاريخ العثماني وتونس في القرن التاسع عشر وان أكثر خدماته للدولة قد مضت في تونس التي كانت تتمتع بنظام الإيالة الخاصة التابعة للدولة العثمانية فقد أعد اللوائح القيمة في الأمور المهمة كمشكلة مصر والاصلاحات الضائقات التي كانت الدولة تتعرض لها ولوظائف الصدارة واجراء أمور الدولة على أمثل وجه.

وعندما دُقِّت أكثر الوثائق الموجودة فيما بين الأوراق الأساسية بيلديز ستتضح الحالة السياسية لتونس وكذلك الحياة السياسية لخير الدين باشا.

ان الأوراق الموجودة في الأرشيف العثماني لرئاسة الوزراء هي المنابع الأولى لتاريخ تونس والادارة العثمانية التي حكمت فيها طيلة مئات السنوات. فلهذا لا يمكن الاستغناء عن هذه المنابع لدى كتابة تاريخ تونس.

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
YAYINLARI

- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı personeli hizmetiçi eğitimi ders notları, İstanbul, 5 Ekim - 3 Aralık 1992.- İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993. - XXXII, 409 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 1)
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (Rehber). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1993. - X, 91 s.: rnk. res. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 2)
Eser, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Arapça olmak üzere dört dilde hazırlanmıştır.
- Fiyatı: 20.000.-TL.*
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü III. Kurumlararası Arşiv Hizmetleri Semineri ders notları, Ankara, 13 - 24 Aralık 1993. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993. - XVII, 345 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 3)
- Binark, İsmet. Türk arşivlerinin kısa tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün faaliyetleri. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - IX, 126 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 4)
- Binark, İsmet. A Short history of the Turkish archives and the activities of the General Directorate of the State Archives. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - IX, 133 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın no. 4)
- Başbakanlık Merkez Teşkilâtı (Tarihçe ve Mevzuat). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - 2 c. (XXXII, 430; IX, 536 s.: 6 rnk. res.). - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 5)

Fiyatı: 600.000.-TL.

Satış fiyatı belirtilmemiş olan yayınlar, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile kamu kurum ve kuruluşlarının arşiv personelinin eğitimi, araştırma merkezleri ve üniversiteler için kaynak eser olarak hazırlanmış ve mahdud sayıda basılmıştır.

- Binark, İsmet. Balkan ülkelerinin tarihi kaynakları bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996. - 20 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 6)
10-12 Haziran 1996 tarihleri arasında Makedonya Cumhuriyeti'nin Ohrid şehrinde düzenlenen "Balkan Ülkeleri Devlet Arşivleri Genel Müdürleri Yuvarlak Masa Toplantısı"na sunulan tebliğdir.
- Binark, İsmet. Importance of the Prime Ministry Ottoman Archives for historical sources of the Balkan countries. - Ankara: Prime Ministry General Directorate of the State Archives, 1996. - 22 s. - (Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of the State Archives; publication nu. 6)
Paper presented in the "Round Table Meeting of the General Directors of State Archives of the Balkan Countries" held in Ohrid, Republic of Macedonia between 10-12 June 1996.
- Binark, İsmet. Yemen tarihinin kaynakları bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemi = Importance of the Prime Ministry Ottoman Archives for historical sources of Yemen. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996. - 24 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 7)
10 Temmuz 1996 tarihinde Yemen'in başkenti San'a'da, San'a Üniversitesi'nde verilen konferansın metnidir.
- Binark, İsmet. Mısır tarihinin kaynakları bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1997. - 25 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 8)
28 Aralık 1996 tarihinde Mısır Millî Arşivi'nde verilen konferansın metnidir.
- Binark, İsmet. Hırvatistan'ın tarihi kaynakları bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1997. - 15 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 9)
20 Mart 1997 tarihinde Zagreb'de Hırvatistan Devlet Arşivleri'nde verilen konferansın metnidir.
- Binark, İsmet. Tunus'un tarihi kaynakları bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1997. - 23 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın nu. 10)
23 Mayıs 1997 tarihinde Tunus Üniversitesi Sosyal ve İnsani İlimler Fakültesi'nde verilen konferans metnidir.

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI

- Atatürk ile ilgili arşiv belgeleri (1911-1921 tarihleri arasına ait 106 belge). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982. - XII, 206 s. - (T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın no.1. Gn. no. 060)
- Osmanlı fermanları = Ottoman fermans. - İstanbul: Seçil Ofset, 1992. - 208 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 2)
- Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları arasındaki münâsebetlere dâir arşiv belgeleri (1687-1908 yılları arası). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992. - XLVII, 240, 197 s.- (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 3)
Mevcudu kalmamıştır. *Fiyatı: 32.000.-TL.*
- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları arasındaki münâsebetlere dâir arşiv belgeleri: Karabağ - Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, I (1578-1914). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992. - XXVIII, 427 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 4)
Mevcudu kalmamıştır. *Fiyatı: 30.000.-TL.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi rehberi. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992. - XXVI, 634 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 5)
Mevcudu kalmamıştır. *Fiyatı: 40.000.-TL.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı çalışmalarında uyulacak imlâ usûl ve esasları. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992. - VI, 153 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 6)
- Bosna - Hersek ile ilgili arşiv belgeleri (1516 - 1919). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992. - XXVIII, 685 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 7)
Mevcudu kalmamıştır. *Fiyatı: 68.000.-TL.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi tasnif talimatnamesi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992. - XIII, 169 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 8)
- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları arasındaki münâsebetlere dâir arşiv belgeleri: Karabağ - Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, II (1575-1918). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1993. - XX, 483 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 9)
Mevcudu kalmamıştır. *Fiyatı: 65.000.-TL.*

- Reyçhman, Jan - Ananiasz Zajaczkowski. Osmanlı - Türk diplomatikası el kitabı = Handbook of Ottoman - Turkish diplomatics / gnlş. İng. çev. Andrew S. Ehrenkreutz, çev. Mehmet Fethi Atay. - İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993. - XXIV, 257 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 10)

- Musul - Kerkük ile ilgili arşiv belgeleri (1525-1919). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1993. - XXXVI, 734 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 11)

Fiyatı: 75.000.-TL.

- 3 numaralı mühimme defteri (966-968/1558-1560): Tıpkıbasım. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1993. - 570 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 12. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; 1)

Fiyatı: 280.000.-TL.

- 3 numaralı mühimme defteri (966-968/1558-1560): Özet ve transkripsiyon. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1993. - LIX, 816 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 12. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; 1)

Fiyatı: 280.000.-TL.

- 438 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Anadolu defteri (937/1530) I.: Kütahya, Karahisâr-i Sâhip, Sultanönü, Hamid ve Ankara Livâları: Dizin ve tıpkıbasım. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1993. - XXII, 108, 209 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 13. Defter-i Hâkânî dizisi; 1)

Fiyatı: 160.000.-TL.

- Osmanlı belgelerinde Ermeniler (1915-1920). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1994. - XXXIX, 627 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 14)

Fiyatı: 100.000.-TL.

- Osmanlı belgelerinde Ermeniler (1915-1920). - 2. bsk. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - LXXXIV, 627 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 14)

Fiyatı: 350.000.-TL.

- Hüseyin Nâzım Paşa. Ermeni olayları tarihi. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1994. - 2 c. (LXIV, 463, 543 s.). - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 15)

Fiyatı: 180.000.-TL.

- Tanzimat öncesi merkez evrakının tasnif kılavuzu ve belge örnekleri. - İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - XIV, 632 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 16)

- Bulgaristan'daki Osmanlı evrakı. - İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - XXIII, 230 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 17)

Fiyatı: 30.000.-TL.

- Osmanlı belgelerinde siyakat yazısı. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - IX, 285 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 18)

- Osmanlı fermanları = Ottoman fermans.- 2. bs. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1994.- XXX, 177 s.- (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 19)

Fiyatı: 900.000.-TL.

- 438 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Anadolu defteri (937/1530) II.: Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Koca-ili livâları: Dizin ve tıpkıbasım. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1994. - XIII, 171, 200 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 20. Defter-i Hâkânî dizisi; I)

Fiyatı: 350.000.-TL.

- 5 numaralı mühimme defteri (973/1565-1566): Tıpkıbasım. - Ankara: Başbakanlık Basımevi 1994. - 704 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 21. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; II)

Fiyatı: 450.000.-TL.

- 5 numaralı mühimme defteri (973/1565-1566): Özet ve indeks. - Ankara: Başbakanlık Basımevi 1994. - XLIX, 449 s. - (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 21. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; II)

Fiyatı: 400.000.-TL.

- Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi I: Balkanlar'da Yunan mezâlimi. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - LIII, 685 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 22)

Fiyatı: 400.000.-TL.

- Arşiv belgelerine göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni mezâlimi I: 1906-1918 = Armenian violence and massacre in the Caucasus and Anatolia based on archives. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - LXIII, 642 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 23)

Fiyatı: 400.000.-TL.

- Arşiv belgelerine göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni mezâlimi II: 1919 = Armenian violence and massacre in the Caucasus and Anatolia based on archives. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - XI, 452 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 24)

Fiyatı: 270.000.-TL.

- Armenians in Ottoman Documents (1915-1920). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - XLIV, 641 s. - (The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate of the State Archives; publication no. 25)

Fiyatı: \$ 30.00

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi katalogları rehberi. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - XXVII, 320 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 26)

Fiyatı: 250.000.-TL.

- 166 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Anadolu defteri (937/1530) Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke, Alâiye livâları: Dizin ve tıpkıbasım. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - XVI, 208, 314 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 27. Defter-i Hâkânî dizisi; II)

Fiyatı: 750.000.-TL.

- 6 numaralı mühimme defteri (972/1564-1565): Tıpkıbasım. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - 673 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 28. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; III)

Fiyatı: 850.000.-TL.

- 6 numaralı mühimme defteri (972/1564-1565): Özet-transkripsiyon ve indeks. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - 2 c. (XXI, 449; V, 490 s.). - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 28. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; III)

Fiyatı: 1.300.000.-TL.

- Makedonya'daki Osmanlı evrakı. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996. - XVI, 229 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 29)

Fiyatı: 250.000.-TL.

- Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi II: Anadolu'da Yunan mezâlimi. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996. - XII, 674 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 30)

Fiyatı: 450.000 -TL.

- Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi III: Gayr-i Müslimlere yapılan Yunan mezâlimi. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996. - XXXVIII, 630 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 31)

Fiyatı: 500.000 -TL.

- 387 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Karaman ve Rûm defteri (937/1530) I: Konya, Bey-şehri, Ak-şehir, Larende, Ak-saray, Niğde, Kayseriyye ve İç-il livâları: Dizin ve tıpkıbasım. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996. - XVIII, 152, 169 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 32. Defter-i Hâkânî dizisi; III)

Fiyatı: 850.000 -TL.

- 12 numaralı mühimme defteri (978-979/1570-1572): Tıpkıbasım. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996. - 646 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 33. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; IV)

Fiyatı: 1.250.000 -TL.

- 12 numaralı mühimme defteri (978-979/1570-1572): Özet-transkripsiyon ve indeks. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996. - 2 c. (XXIX, 434; V, 433 s.). - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 33. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; IV)

Fiyatı: 1.700.000 -TL.

CUMHURİYET ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI

- Devlet Arşiv Sitesi. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1977. - 11 s.: 19 plânş.
- Arşiv ve arşivcilik bibliyografyası (Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış kaynaklar) / haz. İsmet Binark. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1979. - LXXIX, 285 s. - (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı; yayın no. 2. Gn. no. 042)
- Binark, İsmet. Arşiv ve arşivcilik bilgileri. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1980. - XXIV, 245 s. - (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı; yayın no. 3. Gn. no. 049)
- Başbakanlık Devlet Arşiv Sitesi "Cumhuriyet Arşivi"nin açılışı, 29 Ekim 1988. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1989. - 16 s.: 24 plânş. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı; yayın no. 4)
- Kurumlararası Arşivcilik ve Dokümantasyon Semineri (2 - 27 Ekim 1989: Ankara). - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1989. - 2 c. (190; 50 s.). - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; yayın no. 5) c. 1.: Arşiv tebliğleri, c. 2.: Dokümantasyon tebliğleri.
- Kathpalia, Yash Pal. Arşiv malzemesinin korunması ve restorasyonu / çev. Nihal Somer. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1990. - XLVII, 219 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı; yayın no. 6)

- Benoit, C  rard - Dani  le Neirinck. Endüstriyel ve tropikal ülkelerin arşiv binalarında en ekonomik korunma metod ve vasıtaları /   ev. Nihal Somer. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl    , 1990. - IX, 59 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl     Cumhuriyet Arşivi Dairesi Ba  kanlı  ; yayın no. 8)
- Roper, Michael. Arşiv ve belge yönetimi ile ilgili milli standartlar rehberi - RAMP   alı  ması /   ev. Neclâ İlemin. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl    , 1991. - XIV, 87 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl     Cumhuriyet Arşivi Dairesi Ba  kanlı  ; yayın no. 9)
- Cook, Michael. Arşiv otomasyonuna giriş - bir RAMP   alı  ması /   ev. Neclâ İlemin. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl    , 1991. - XVI, 81 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl     Cumhuriyet Arşivi Dairesi Ba  kanlı  ; yayın no. 10)
- Binark, İsmet. Cumhuriyet döneminde arşiv hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda yapılmış çalışmalar ve Cumhuriyet Arşivi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl    , 1991. - 46 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl     Cumhuriyet Arşivi Dairesi Ba  kanlı  ; yayın no. 11)
- Delmas, B. Arşivler /   ev. Nihal Somer. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl    , 1991. - XIV, 136 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl     Cumhuriyet Arşivi Dairesi Ba  kanlı  ; yayın no. 12)
- Rhoads, B. James. Milli enformasyon sistemlerinde arşiv ve belge yönetiminin rolü - bir RAMP   alı  ması /   ev. G  l Atay. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl    , 1991. - IX, 81 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl     Cumhuriyet Arşivi Dairesi Ba  kanlı  ; yayın no. 13)
- Binark, İsmet. Türk arşivlerinin kısa tarihçesi, önem ve değeri, arşiv hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda yapılmış   alı  malar. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl    , 1991. - 17 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl     Cumhuriyet Arşivi Dairesi Ba  kanlı  ; yayın no. 14)
25-26 Eylül 1991 tarihlerinde Belgrad'da toplanan "Balkan   lkeleri Milli Arşiv Direktörleri Toplantısı"na sunulan tebli  idir. Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmıştır.
- Milletlerarası Arşiv Kongresi (12.: 6-11 Eylül 1992; Montreal). XII. Milletlerarası Arşiv Kongresi, 6-11 Eylül 1992, Montreal: Sunulan tebliğler - I. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl    , 1992. - VII, 45 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M  d  rl     Cumhuriyet Arşivi Daire Ba  kanlı  ; yayın no. 15)

- Milletlerarası Arşiv Kongresi (12.: 6-11 Eylül 1992: Montreal). XII. Milletlerarası Arşiv Kongresi, 6-11 Eylül 1992, Montreal: Sunulan tebliğler - II. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992. - 63 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 16)
- Schellenberg, T. R. Arşiv idaresi / çev. Neclâ İlemin. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993. - VII, 286 s.; 9 şekil. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 17)
- Clements, D. W. G. - D. L. Thomas. Arşiv belgelerinin korunması konusunda temel bilgiler - bir RAMP çalışması / çev. Neclâ Olsa. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993. - XIV, 29 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 18)
- Bulgaristan'a satılan evrak ve Cumhuriyet dönemi arşiv çalışmaları. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993. - XXXV, 604 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 19)
- Macar asıllı Türk tarihçisi ve arşivist Lajos Fekete'nin arşivciliğimizdeki yeri. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - XV, 221 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 20)
- Roper, Michael. Koruma ve konservasyon servisinin plânlanması, teçhizatlandırılması ve personel istihdamı - bir RAMP çalışması / çev. Neclâ İlemin, Neclâ Büyükkırcalı. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - XVI, 89 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 21)
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı rehberi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - VIII, 13, 7 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 22)
- İstiklâl Harbi ile ilgili telgraflar. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - V, 652 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 23)

Fiyatı: 50.000.-TL.

- Lynn, M. Stuart. Muhafaza ve erişim teknolojisi: Bilgi ortamının değiştirilmesinde dijital ve dijital olmayan işlemler arasındaki münasebetler konusunda açıklamalı teknik terimler sözlüğü / çev. Neclâ İlemin, Neclâ Büyükkırcalı. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - XX, 95 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 24)

- Arşivcilikle ilgili makaleler / çev. Neclâ Büyükkırcalı, Neclâ İlemin. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995. - XI, 49 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 25)
- 3473 sayılı "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun" kapsamında ayıklama ve imha komisyonlarına ait çalışma rehberi ve Devlet Arşivi'ne arşiv malzemesinin devir işlemleri. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996. - XIX, 291 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 26)
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı rehberi. - gnşlm. 2. bsk. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996. - XVIII, 451 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 27)

DOKÜMANTASYON DAİRE BAŞKANLIĞI

YAYINLARI

- Enformasyon Bülteni (iki aylık). - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Mayıs 1989-...
İlk dört sayı "Duyuru Bülteni" adı ile yayınlanmıştır.
- Basında Körfez Savaşı sonrası gelişmeler - bibliyografik tarama - (makale, yorum ve haberler). - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1990-1991. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı; yayın no. 1/1-16)
1-10. sayılar "Basında Körfez Bunalımı" adı ile yayınlanmıştır.
- Türkiye - Avrupa Topluluğu bibliyografyası (1957-1990) = Turkey - European Community bibliography (1957-1990). - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1990. - XLVII, 837 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı; yayın no. 2)
- Basında dış Türkler - bibliyografya - (makale, yorum ve haberler): 1 Ocak - 31 Aralık 1990. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1991. - XVIII, 222 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı; yayın no. 3)
- Basında dış Türkler - bibliyografya - II (makale, yorum ve haberler): 1 Ocak - 31 Aralık 1991. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992. - XVIII, 229 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı; yayın no. 4)

- Türkiye dışındaki Türkler bibliyografyası = A Bibliography of Turks out of Turkey. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992. - 2 c. (LXV, 1379 s.). - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı ; yayın no. 5)
c. 1.: Genel / Altay - Sibirya Türkleri / Batı Türkleri,
c. 2.: Doğu Avrupa Türkleri / Türkistan Türkleri.
- İç ve dış basında Karabağ olayları I - bibliyografya - (makale, yorum ve haberler): 1 Ocak - 30 Nisan 1992. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992. - VI, 88 s.- (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın no. 6/1)
- İç ve dış basında Karabağ olayları II - bibliyografya - (makale, yorum ve haberler): 1 Mayıs - 30 Haziran 1992. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992. - VII, 75 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın no. 6/2)
- Türkiye - Avrupa Topluluğu bibliyografyası II (1990-1992) = Turkey - European Community bibliography II (1990 - 1992). - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992. - XXXIII, 150 s.- (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 7)
- Bosna - Hersek bibliyografyası = Bosnia - Herzegovina bibliography. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1993. - XLVI, 410 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 8)
- Basında dış Türkler - bibliyografya - III (makale, yorum ve haberler): 1 Ocak - 31 Aralık 1992. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993. - XII, 506 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 9)
- Türkiye dışındaki Türk vatandaşları bibliyografyası = A Bibliography of Turkish citizens out of Turkey. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993. - XXXIX, 187 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 10)
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı rehberi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - III, 6, 7 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 11)
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı rehberi. - gnşlm. 2. bsk. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996. - VII, 23, 10 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 11)

- Irak Türkleri bibliyografyası = A Bibliography of Iraqi Turks. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - LXVII, 426 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 12)

Fiyatı: 40.000.-TL.

- Basında dış Türkler - bibliyografya - IV (makale, yorum ve haberler): 1 Ocak - 31 Aralık 1993. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994. - XX, 482 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 13)

- Arşivcilik bibliyografyası (Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış kaynaklar) 1979-1994 = A Bibliography on archival studies (Includes Turkish and foreign sources) 1979-1994. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - 3 c. (CCVII, 1529 s.). - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 14)

Fiyatı: 1.400.000.-TL.

- Çevre bibliyografyası. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995. - LIX, 258 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 15)

- Bosna-Hersek bibliyografyası = A Bibliography of Bosnia-Herzegovina. - Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995. - 2 c. (LII, 1299 s.). - (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 16)

Fiyatı: 1.450.000.-TL.

- Batı Trakya Türkleri bibliyografyası = A Bibliography of Western Thrace Turks. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996. - LXX, 329 s. - (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 17)

- Aşçı, Arif. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Merkezi'nin bilgi merkezleri sistemi içindeki yeri ve önemi. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996. - 15 s. - (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 18)

- Basında dış Türkler - bibliyografya - V (makale, yorum ve haberler): 1 Ocak 1994 - 31 Aralık 1995. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996. - XXIII, 612 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 19)

- Ege sorunu bibliyografyası = A Bibliography of the Aegean question. - Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1997. - L, 190 s. - (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı; yayın nu. 20)